

FELIRATOK ÉS FELIRATKÖZELI JELEK A ZAMÁRDI AVAR TEMETŐBŐL

FEHÉR BENCE*

Kulcsszavak: középvavar, tamga, (rovás)írás, görög felirat, Nagyszentmiklós, életfa

Absztrakt: A zamárdi avar temető leletanyagában előfordulnak karcolt felületű, potenciálisan feliratos tárgyak, közülük azonban még csak egyet dolgozott fel tudományosan Harmatta János – viszont az ő feliratfeldolgoása nagyon vitatható. 2019-ben módomban állt néhány tárgyat megvizsgálni. Egyértelműen feliratos a Harmatta által is tárgyalt szíjvég az 1280. sírból, három különböző jelöléssel: egy görög betűs, valószínűleg csak pseudo-görög szó (πιπι [?] ωφ), két pentagramma, és egy magányos összetett jel (tamga?) mellett álló támadó szarvas állatalak. Mindhárom jelölésnek mágikus, bajelhárító értelmet tulajdoníthatunk. Egy szíjvégen az 1344. sírből szintén három jel van: egy köröcske, egy nagyobb ábra, amely igen közel áll a nagyszentmiklósi 2. korszó tamgáihoz és egy írásszerű jeleket tartalmazó sorozat, amely azonban két ütemben készült, a korábbi jeleket két > jel felülírja, ami talán tulajdonosváltást jelöl, és monogramként értékelhető. Egy kisszíjvégen az 1121. sírből nem írás, hanem rajzos ábrázolás található, valószínűleg életfa, ami szintén funkcionálhatott tamgaként. Van azonban olyan szíjvég is (1623. sír), amelyen bár vannak karcolások, de egyértelműen véletlenszerűek, és nem írás.

A zamárdi avar temető leletanyagának felirattani ellenőrzése a Kárpát-medencei rovásírások korpuszának előmunkálatai során vált indokolttá. A temető leletanyagát jól ismerjük Bárdos Edith és Garam Éva közléseiből,¹ azonban egyetlen tárgyat kivéve, amelyet Harmatta János értelmezett mint írásos emléket,² feliratokat és felirat-közeli jelöléseket sem e közlés, sem más nem ír le – ámbár Garam Éva összegyűjti a karcolt felületű tárgyakat,³ és ezek közül kilencnél nem zárja ki rovásírás jelenlétét.⁴ 2019 folyamán e tárgyak közül jónéhányat a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban megvizsgálhattam, Németh Péter szíves segítségének köszönhetően. Ennek során mind egyértelmű feliratok léte igazolódott, mind felirat-közeli jelöléseké, tamgáké és rajzoké, de olyan eset is előfordul, hogy a világosan látható mintázat véletlen sérülésnek köszönhető, és semmi köze felirathoz.

Nem lehet határozottan kijelenteni, hogy további feliratos tárgyak már nincsenek a leletanyagban, mivel a néha bizony csak nagyon nehezen észlelhető jelek létét csak a leletanyag teljes körű átvizsgálásával lehetne kizárni (vagy igazolni), és sajnos jelenleg nem is minden tárgy vizsgálható. Egy tárgyat, amely Bárdos publikációjának rajza alapján⁵ egyértelmű kereszt alakú jelölést tartalmaz, nem sikerült fellelni; így nem lehet eldönteni, valamilyen figyelemfelhívó, esetleg számjelölésről van-e szó, vagy pedig egy betűjelről (rövidítésről?). A jelölés véletlen sérülés volta mindenesetre valószínűtlen. Egy egyértelműen írott bizánci ólombulla-töredéket is sikerült azonosítani, amelyet külön fogok közölni.⁶

A következő írásos és írás-közeli emlékeket tudtam feldolgozni:

* Magyarságkutató Intézet, H-1051 Budapest, Nádor u. 36, feher.bence@mki.gov.hu

¹ BÁRDOS–GARAM 2009; BÁRDOS–GARAM 2014; GARAM 2018.

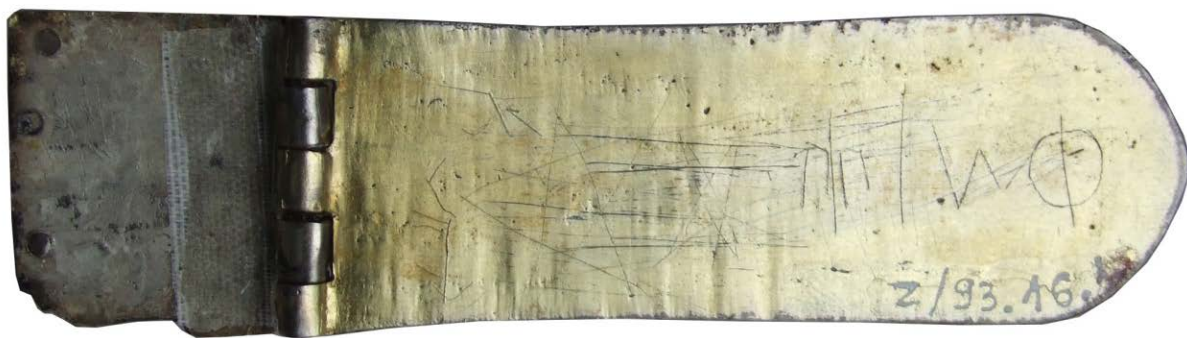
² HARMATTA 1995; HARMATTA 1996.

³ GARAM 2018, 321–326, Abb. 184–187.

⁴ GARAM 2018, 326, 1. táblázat. A 151, 250b, 349, 472, 623, 854, 1280, 1376, 1405. sírokból említ egy-egy tárgyat.

⁵ BÁRDOS–GARAM 2009, 150, Taf. 131. 1144,1, 3. 41B kép.

⁶ BÁRDOS–GARAM 2009, 137, 2. 29–30.

1. kép. 1280. sír, szíjvég (RRM felvétele)
Fig. 1. Grave 1280, strap end (photo of the RRM)

2. kép. 1280. sír, szíjvég (RRM felvétele)
Fig. 2. Grave 1280, strap end (photo of the RRM)

3. kép. 1280. sír, szíjvég, a bekarcolt jelek (a szerző rajza)
Fig. 3. Grave 1280, strap end, the scratched marks
(drawing of the author)

1. RRM ltsz. Z93.16.1. (1–3. kép)⁷

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, az avar temető 1280. sírjából (meghatározhatatlan nemű elhunyt, más sírlelet nincs) került elő. Aranyozott ezüst csuklós szíjvég, 10,25 cm × 2,7 cm × 0,15 cm, előlapján II. állatstílusú fonott díszítés, szimmetrikusan öt részközt tartalmazó ékkövet (a középső kiesett); az aranyozás a kiemelkedő részekben lekopott. Sima hátlapján vékonyan bekarcolt jelek, amelyek három csoportra oszlanak, talán különböző személy, de mindenképp különböző eszközzel készítette (időbeli viszony nem állapítható meg, de talán jobbról balra haladva töltötték be az üres felületeket). **a** éles, mély bekarcolással (hegyes késsel?) 6 határozott vonalú jel 0,75–1,2 cm, talán balról jobbra haladnak; **b** balra tőle egészen felszínesen, finoman karcolt két pentagramma 2,1–2,1 cm; **c** balra tőle az **a**-hoz hasonló

⁷ Közölve: BÁRDOS–GARAM 2009, 165, Taf. 143, 1280/1, 3. 325, Abb. 184; a feliratra vonatkozólag HARMATTA 1995 (fotó, rajz: 1–4. kép); HARMATTA 1996 (fotó, rajz: 1., 6. kép); MANDICS 2010, 2. 357.

eszközzel, de bizonytalan, apró vonalakkal bekarcolva egy egészen apró összetett jel (talán tamga, 0,35 cm × 0,6 cm) és a szíjvégre keresztirányban egy előrenéző (talán támadó?) szarvas négylábú állat rajzocskája (0,4 cm × 1,2 cm). Hosszirányban sok utólagos karcolás fut rajta végig, használatból adódó sérülések; a csuklórészen jóval felületesebb, szintén csak sérülésből eredő karcolások. Készítéstechnikája és díszítésstílusa alapján 7. század, az ásató meghatározása szerint a csuklórész díszítése a szíjvégtesténél valamivel fiatalabb.

A tárgy feliratos volta megtalálása után azonnal nyilvánvalóvá vált; először Harmatta János értelmezte, aki olvasatát rövid időn belül két cikkben is közölte,⁸ és azóta lényegében ezt az olvasatot fogadja el mindenki. A karakterek azonosítását tekintve az **a** és **b** jelsorok esetében közel áll a valósághoz (csak az a 5. jele tér el erősen az ő rajzán), bár a **b** jelsorra nem fordít figyelmet, hiszen az a szó konvencionális értelmében nem írás. A **c** jelsor azonban nála a valótól nagyon távoli, azt ő kurzív betűsornak tekinti. Az általa olvasott 7 betű két szava 0,8, illetve 0,4 cm hosszú feliratot eredményezne. Ekkora méretű kurzív írás olvashatatlan, nem közöl hasznos információt, ez tehát nem lehetett a készítő szándéka. Végül pedig a csuklórész hátlapján lévő karcokat ő egy fiktív **d** feliratnak tekinti, itt viszont összesen 9 betűt 3 sorban írtak volna bele egy 1,4 × 1,4 cm-es trapézba, max. 1 × 1 cm hasznos felületre. Ez az

utolsó felirat tehát mindenképpen fantom; a tárgyat magát megszemlélve világossá válik, hogy csak felzínes karcocskákról van szó.

Harmatta olvasatai a következők: **a** Nt/ŊT²S²/Š² S¹/Š¹ S²/Š² S¹/Š¹ *ant et eš aš eš aš* ‘esküt teljesíts, barátot, élelmet, zsákmányt gyarapíts’ (türk rovásírás); **c** TWγ’N ’R *Toyan Er* (név; szogd írás); **d** ’N | ’γN | ’δγγ *En Čiqan Alqay* (későbbi tulajdonos neve; szogd írás).

A két szogd írás tehát a valóságban nem létezik; a **c** állatrajznak értelmezve nem okoz problémát, állatrajzok az avar bekarcolt díszes tárgyakon jól ismertek, feliratszerű együttes elemeként szerepel az udvardi késő avar tütartón,⁹ ahol világosan apotropaikus értelmű támadó nagyvad: hasonló értelmezés könnyen lehetséges ezen a szíjvégen is. A mellette lévő magányos jel talányosabb, ez mindenestre betűjelnek néz ki és nem egyedi jelenség: avar (sőt honfoglalás kori) feliratos tárgyakon e jel vagy hozzá hasonló alak többször megjelenik magányos jelölésként, ilyenkor rendszerint rovásírásos jelként azonosítják – így a kunágotai korsón,¹⁰ talán a környei 2. íjlemezen,¹¹ összetett jel részeként a kiskőrösi kelyhen.¹² (Talán betűsor részeként bukkan fel a jánoshidai 2. tütartó lecsiszolt elsődleges feliratának maradványában¹³ és bizonyosan a kiskundorozsmai íjlemezen;¹⁴ jellegzetes, gyakori jelölés avar edények fenékbélyegein¹⁵). A honfoglaláskorban pedig éppen Harmatta azonosított eh-

⁸ HARMATTA 1995; HARMATTA 1996.

⁹ TOČIK 1983, 59, 81–2, 90. Az udvardi tütartó és közeli párhuzama, a jánoshidai 1. női holmik voltak és az állat nőkhöz kapcsolódó mágiát jelez; mivel a zamárdi nagyszíjvég tulajdonosának neve nem ismert, e szempontból nem tudjuk értékelni az ábrázolást.

¹⁰ GARAM 1976, 143–144; HARMATTA 1984, 273–277 stb. Harmatta itt egy többemű felirat részének tekinti, amelyet türk rovásírással, törökül olvas: Q¹B²V² *q^ab* ‘értsd meg, hörpints’.

¹¹ HARMATTA 1984a (5. 7. kép), azonban itt hosszabb, nem igazolható felirat részének tekinti; ezzel szemben Vékony Gábor a felirat létét tagadja (VÉKONY 1987, 105), azonban tévesen, mert legalább ez és még egy különálló betű a felületen kétségtelenül létezik és szándékos bevésés eredménye.

¹² LÁSZLÓ 1955, 22, 160–161 (rajz: 45/2, fotó: t.I/13b); HARMATTA 1984, 278–280 stb. Harmatta itt szintén szöveg részeként olvas: PNČQ¹{L²}L¹ *a^apⁱnč qⁱl* ‘nyújts örömet’.

¹³ HARMATTA 1985/6 57–58. (1. kép) ugyan a felirat tényét észreveszi, de teljesen hibás képet ad róla; palimpsestus voltát nem is említi, így az elsődleges feliratról nem esik szó.

¹⁴ SZALONTAI–KÁROLY 2013.

¹⁵ Csak néhány példányt idézve: TOČIK 1962, 354 18/5., 356 18/3., 17/1; TOČIK 1983, 65, 13/18; Cs. Sós 1958, 10, 40.p.5.b. A fenékjelek általános értelmezése viszont ezzel kapcsolatban kérdéseket vet fel: valószínűleg nem minden esetben ugyanaz a szerepük, ugyanis egyes jelek csekély változatossága, sok példányban (és térben sokszor távol) ismétlődése hihetetlenül teszi, hogy ezek (írottak és grafikusak) mesterjegyek, tehát a gyártó személyét közlő jelek legyenek. (Kérdéssé teszi ezt az is, hogy egy részük nagyon hitvány színvonalú háztartási edényen van, amelynél a mesterjelzésre kevés okot láthatunk.) Esetleg lehet arra gondolni, hogy a műhelynek nem személyes jelzése, hanem törzsbeli vagy társadalmi hovatartozását mutatja. (A szóban forgó jel a rovásjelnek is értékelhető közt a leggyakoribb, ez esetben talán felvethető, hogy ez esetben ugyanaz az értéke, mint a 17. jegyzetben javasoljuk, vagyis a műhely nemzetségfői tulajdonlását jelzi?) Külön problémát jelent, hogy a fenékjelek

hez hasonló jelet a benepusztai szíjvégen¹⁶ (ugyan egy többemű felirat részeként, valójában azonban ez az egyetlen igazolható vésett jel a felületen), de talán szerepel a magyarózdi íjlemezen is.¹⁷ A sok példából annyi mindenképp bizonyos, hogy egy tipikus avarkori jelölésről van szó, amely avar (esetleg = magyar) rovásírásjelet tartalmaz, és semmi köze a szogdokhoz. Elviekben pedig ugyan nem lehetetlen, hogy a Közép-Ázsiában elég elterjedt szogd írásrendszer eljutott az avarokhoz, az eddig ismert avar kori Kárpát-medencei írásos leleteken azonban egyetlen más szogd betű sem bukkan fel.¹⁸

Az **a** felirat ótürk betűs olvasatának kérdése ennél bonyolultabb: a jelek kétségtelenül léteznek és önálló betűjelek, s az avar tárgyakon gyakoriak a néhány betűs rovásírásos feliratok. Valószínűtlen, hogy ezeket az ótürk írás alapján egy az egyben ki lehetne olvasni; az avar honfoglalás idején az avarok és a türkök szinte legendásan rossz viszonya¹⁹ nem arra utal, hogy egymástól közvetlenül átvennék az írás-olvasás tudományát, a két írás közti kapcsolatok inkább egy régebbi ősförmára visszavezethető távolabbi rokonságnak tulajdonítandók. Az **a** felirat betűi ráadásul az ismert avar kori írások nagy többségétől erősen eltérnek, mind a nagyszentmiklósi, mind a jánoshidai jellegű jelsoroktól.

Ha a három „szövegrész” összefügg, a **b** pentagrammák és a **c** állatalak bajelhárító szerepét valószínűsítve, az írott betűk tartalma alighanem védő mágia. A jelek ránézésre legjobban görög betűknek

feleltethetők meg, mindenképpen erősen valószínűsíthető, hogy balról jobbra haladnak! Az első négy jel esetleg antik eredetű mágikus characterként értelmezhető (a tetragrammaton pszeudo-görög utánzásából származó $\pi\pi\pi$ mágikus ige?),²⁰ az utolsó kettő pedig görög betű ($\omega\phi$), értelme nincs, valószínűleg itt ez is character (talán az ismert mágikus formulavég $-\omega\theta$ hibás utánzása?).

A három szövegrész összefüggése mindazáltal nem bizonyítható. Az állatalakot és a (pszeudo)-görög ígét hasonló szerszámmal, az állatalak esetében talán aprólékosabb és vékonyabb véséssel készítették (ezt a kisebb méret indokolja), de a pentagrammák finomabb, felszínesebb vonalak, így nem zárható ki, hogy azokat más személy, máskor írta fel. Mivel azonban egyik jel sem fedti a másikat, időrend nem állapítható meg, csupán annyi: a feliratokat sűrű vízszintes és ferde karcolások rongálják, némelyik egész erős, ezek azonban áthúzódnak mindegyik véseten, így azok egy darabig együtt szerepeltek a még használatban lévő tárgyon.

2. RRM ltsz. Z47.1.1344.5. (4–8. kép)²¹

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, az 1344. női sírból került elő. Aranyozott bronz nagyszíjvég, $8,9 \times 2,6 \times 0,4$ cm, lemezekből összeszegecseve, a két szegecs egyike hiányzik. Előlapján pontozott szalagdísz előkarcolás után poncolva és vésve, oldallemezén rézsútos rovátkolt dísz bevésve. Hát-

edények látványosan nem egyenletesen oszlanak el az avar területen, többségük a Felső-Duna-vidékre esik (egyelőre? talán csak kutatatlanságuk következtében?), vagyis feltehető, hogy nem általános avar típusról van szó.

¹⁶ HARMATTA 1990, 260–261.

¹⁷ FERENCZI 1989. Sejthetőleg ezen a tárgyon egy kiolvasható szó része (Ferenczi szerint $B^{\wedge}K^{\wedge}SZ$ v. $B^{\wedge}N^{\wedge}K^{\wedge}SZ$, szerintem azonban inkább $By\ bey$ 'nemzetségfő'); ennek alapján nem lehetetlen, hogy a benepusztai leleten is ugyanaz az értelme (és HARMATTA 1990, 260–261. valóban az *elbey* szó második felének tekintette).

¹⁸ HARMATTA 2003 az ún. margitszigeti kamennaja babán hibásan véli olvasni; az általa vélt (türk) rovásírásos felirat egy része valóban valamiféle jeleket takar, ha nem is olyat, mint ő látja, a szogd felirat azonban nem más, mint régi, a köre száradt moha és zuzmó. HARMATTA 1984, 277–278. a Tihany téri ezüstkehely számos felirata közül egyet old fel szogd írásnak. Ez a számunkra már megmagyarázhatlan tévedések sorába tartozik: a Tihany téri kelyhen összesen két különálló vésett jel látható, távol onnan, ahol Harmatta a szogd jeleket vélte látni, egyébként a felület sima.

¹⁹ Menandrosz frg. 4,2: „*ha nem válnak madarakká, hogy az égből repülve meneküljenek meg a türkök kardjaitól, sem pedig halakká, hogy alámerülve a tenger mélyébe a hullám eltüntesse őket, ... aligha menekülnek az én erőmtől*” – mondja a türk kagán.

²⁰ A négy jegy eloszlása ugyanakkor meglehetősen egyetlenné, az első három szorosan áll, a negyedik távolabb. Ha azt az elképzelést fogadjuk el, hogy az első három egyetlen összetett jel v. ligatúra volna, az némileg a székely rovásírás ún. Nt ligatúrájára hasonlít (a Nikolsburgi, a Telegdi- és a Kájoni-2. ABC szerint), amelyet több középkori feliraton máig ismeretlen, illetve kétes hangértékben találunk (Székelydália 2. felirat, Székelyderzs); a negyedik jel pedig lehetne bármely rovásrendszer Sz jele, vagy görög ι ($-\iota\omega\phi$?) – Kovács P. megjegyzése szerint (szóbeli közlés) esetleg lehet $\iota\omega\sigma\eta\phi$ rövidítése, vagy $\iota\omega\beta$ helyett írva. Ez az első 3 v. 1 jelet még nem magyarázza meg.

²¹ Közölve: BÁRDOSS-GARAM 2009, 175, Taf. 151. 1344/7, 3. 156, 87. kép.

4. kép. 1344. sír; szíjvég (a szerző felvétele)
Fig. 4. Grave 1344, strap end (photo of the author)

5. kép. 1344. sír; szíjvég (a szerző felvétele)
Fig. 5. Grave 1344, strap end (photo of the author)

lapja sima, enyhén homorú lemez, melyre három helyen vékonyan, éles szerszámmal jelek vannak karcolva: **a** a tövénél egy nagy ábra, $2,3 \times 1,5$ cm, **b** a végénél nem teljesen elkülönülő jelekből egy jelcsoport, $1,8 \times 1,2$ cm, **c** középen oldalt egy köröcske (átm. 0,45 cm). Mivel a három jelcsoport nem érintkezik, egymáshoz való időbeli viszonyuk nem állapítható meg; az **a** nagy része és **b** úgy tűnik, ugyanolyan eszközzel készült, így nem észszerűtlen feltételezés, hogy írójuk azonos.

A legegyszerűbb a **c** jelölés, amely írásnak nyilván nem mondható; az azt keresztező felszínes karcok valószínűleg utólagos véletlen sérülések.

Az **a** egyértelmű, világos és jól látható (bár a felszín enyhe homorulata miatt nagyon nehezen rajzolható és fotózható), és bár jelentését nem tudjuk megállapítani, rendkívül fontos párhuzama van: hasonló szerkezetű a nagyszentmiklósi 2. korszak alján lévő két tamga (ld. 9. kép).²² Ez az általában „sátorszerűnek” leírt alakzat²³ nem osztható betűkre és nem olvasható szövegszerűen,²⁴ viszont bekarcolásának menetrendje és ennek alapján felépítése világos: 1) a „sátor” teste (a nagy Λ alakzat), 2) a belsejében álló ellenkező irányú alakzat, legalábbis a jobb tamgánál világosan két külön lemenő karccal meghúzva, 3) az alján levő zezzugvonal, amely a bal tamgánál

²² Vö. HAMPEL 1884, 9–17; ALTHEIM 1948, 9; BÁLINT 2004, 538–41, 284, 286. kép; GÖBL–RÓNA-TAS 1995 n. 14. (Csak szemelvényesen a mérvadóbb irodalomból, akik a kérdéses jelekkel is foglalkoznak.)

²³ GÖBL–RÓNA-TAS 1995 n. 14.

²⁴ Egy kutató volt, aki megpróbálta írásnak értelmezni: ALTHEIM 1948, 9.: B²O/UD¹N¹ budⁿ. Kísérlete azonban teljesen kívül esik a lehetőség határain.

6. kép. 1344. sír, szíjvég, a bekarcolt jelek (a szerző rajza)
 Fig. 6. Grave 1344, strap end, the scratched marks (drawing of the author)

7. kép. 1344. sír, szíjvég, a feltehető felirat (a szerző felvétele)
 Fig. 7. Grave 1344, strap end, the probable inscription (photo of the author)

8. kép. 1344. sír, szíjvég, a feltehető tamga (a szerző felvétele)
 Fig. 8. Grave 1344, strap end, the probable tamga (photo of the author)

9. kép. Nagyszentmiklós 2. korszó, feltehető tamgák (a szerző rajza)
 Fig. 9. Nagyszentmiklós, jug No. 2, probable tamgas (drawing of the author)

lendületes lemenő Λ alakzatokból készült, a jobb tamgánál viszont részben úgy tűnik, megszakadó oldalakkal, tehát több vonással karcolva, vsz. jobbról balra.²⁵ A jobb tamga csúcsán levő \downarrow elemet utólag három külön karccal toldották a rajzhoz, az természetesen megállapíthatatlan, hogy csak a „sátorhoz” képest utólag vagy a zegzugvonal is előbb volt.

A zamárdi szíjvég tamgája ennél valamivel egyszerűbb felépítésű, talán egyszerűen méreteinél fogva. Ennek ellenére a főelemek lényegi azonossága megállapítható: először bizonyosan a nagy Λ alakzatot karcolták bele, jobbról balra sorrendben, fentről lefelé húzott karcokkal, majd ezt követte az ellenkező irányú belső elem ugyanilyen sorrendben. Itt ugyanúgy nincs „csúcscsúsz”, mint a nagyszentmiklósi bal tamgán, viszont a „sátor” felső szárai túlnyúlnak, talán gondatlan kivitelezés folytán, de talán tervszerűen, hiszen ez optikailag megfelelhet egy leegyszerűsített csúcscsúsznak. Az alsó zegzugvonal csonka: meglepő módon a bal 1. elem készült el elsőnek, ennek bal szára csak jelzesszerű vékony karc, mivel nagyjából egybeesik a „sátor” külső vonalával, a jobb szára viszont erős, lendületes lemenő vésés; a 2. elemnek csak a bal szára készült el, a meglevő „sátorbelső” túlnyúló szárát használták fel jobb szárnak, viszont a bal szárát több bizonytalan karccal húzták meg lefelé; ezután készült el a 3. zegzug, azonban a felület homorulata miatt a tárgy jobb oldala erősebben kopott, sőt eleve is ügyetlenebbül és felszínebben karcolták bele, így ez ma már alig észlelhető.

Míg a technikai megoldások egyértelműek, a tamga gondolati tartalma továbbra sem világos. A nagyszíjvégen való megjelenés persze erősen utalna rá, hogy tulajdonosjelzés lenne a szerepe, de mivel nem ez az egyetlen jel a hátlaapon, sőt a **b** jelölés kifejezetten írásnak tűnik, ezt a funkciót talán inkább az tölthette be. Figurális ábrázolás volta aligha bizonyítható, bár a vonalak írásának és kivitelezésük pontosságának sorrendje támogathatja a „sátor” feltételezését. Egy bizonyos: feladata igen hasonló vagy azonos lehet a nagyszentmiklósi tamgáéhoz, viszont a tárgynak semmi köze a szűkebben vett elítthez, így a nagyszentmiklósi tamga sem jelenthet semmi olyat,

ami kifejezetten az uralkodóra vagy közvetlen környezetébe tartozó személyre szűkíthető.

A szíjvég közlői szerint a közép avar korra keltezendő, és valóban semmi érv nincs, ami ennek ellentmondana. Ez a nagyszentmiklósi 2. korszával való kapcsolatot még érdekesebb fényben tünteti fel: kiemelendő, hogy a kincsben alkalmazott jelek ezek szerint joggal visszavezethetők a közép avar korig, illetve ha valóban tamgáról van szó, a jelentése, kulturális háttere is!

A szó valódi értelmében feliratos emlék a **b** jelölés lehet, ez azonban két lépcsőben készült. Az eredeti jelzés két hosszú és köztük két rövid függőleges vonásból áll: III , amelyek erőteljes, lendületes lefelé tartó véséssel íródtak, de a hosszú vonásokat a készítő túl rövidnek ítélte és utólag alul még megtoldotta. Ezeket gondolhatjuk akár számjelnek is, akár egy vagy két betű kétszeres felhasználásának (rövidítés, monogram), de egy tamgaértékű szimbolikus ábrázolás sem zárható ki. Utólag két, lényegileg azonos $>$ jel került rá, a jobb oldali erős, nagy vonással vésve és felülírva az eredeti jelet, a bal csak vékony karccal, kisebb méretben. Ez a jel egy jól ismert nagyszentmiklósi rovásjel, így valószínűleg betűnek értékelendő, és mivel inkább egymagában áll, illetve érvényteleníti az alája került III jelet, mint kiegészíténé, leginkább monogramnak értékelhető. A legegyszerűbb magyarázata ennek egy tulajdonosváltás, az első írás az eredeti tulajdonosra utal, míg a második birtokos a $>$ betűvel kezdődő nevű úriasszony lehetett. (Jobbra lent a jelsor mellett még egy egészen apró keresztalakzat is látható, ez azonban könnyen lehet véletlen sérülés.)

3. (Ld. 10–12. kép)²⁶

1993-ban Bárdos Edith ásatásán, az 1121. sírból került elő. Dísztelen bronz kissíjvég, $5,7 \times 1,9 \times 0,2$ cm. Előlapján egy pontkör beütve, néhány véletlen karc nyoma. Hátlapjára egy szegeccsel fellemez szegelve, a szabadon maradt felületre éles, vékony eszközzel a tőtől a vég felé haladva egy kétvonalas összetett jel karcolva. Három mély, ferde utólagos vonás véletlen sérülés.

²⁵ Ezt akár úgy is tekinthetjük, hogy a bal tamga $2\frac{1}{2}$ zegzugjához utólag még egy zegzugot toldottak balra.

²⁶ Közölve: BÁRDOS–GARAM 2009, 147, Taf. 126. 1121/3.

10. kép. 1121. sír; kisszíjvég (a szerző felvétele)
Fig. 10. Grave 1121, belt fitting (photo of the author)

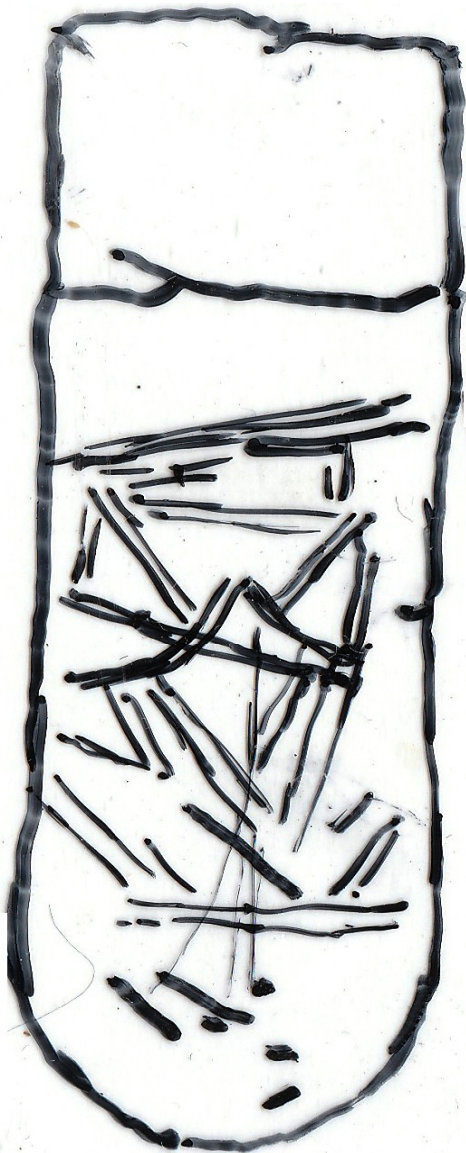
Bizonyára sokan szívesen tekintenek az előlap karcolásait egy jelsor részének, ezek azonban jellemzően párhuzamos, egymáshoz néha kritikusan közeli vonalkák, amelyek a tárgy egyik oldala felé erősödnek (ahol erősebben volt kitéve külső behatásoknak), ezek tehát biztosan csak sérülések. Összesen a pontkör alatt két karchoz csatlakozik olyan ferde vonal, ami élénk fantáziával lehetne egy-egy betűjel, de ennek semmi valószínűségét nem látom. A hátlap jelölése ezzel szemben egész biztosan tudatos tervezés eredménye, bár nem a leggondosabb munka, kissé féloldalasra sikerült. A jelet úgy lehet

11. kép. 1121. sír; kisszíjvég (a szerző felvétele)
Fig. 11. Grave 1121, belt fitting (photo of the author)

értelmezni, hogy az egy egy téglalappal felül elmet-szett, csúcsban (virág?) végződő fát ábrázol; alul valószínűleg kettős talajvonalból nő ki. A függőleges szár először hibásan készült el, javítva.

Díszítőmotívumról nem lehet szó, annak a hát-lapon semmi értelme nincs. A rajz ráadásul távol van a természetes tárgyábrázolástól, sokkal inkább a fa szimbolikus leegyszerűsítése. Bizonyosra vehető, hogy egy tamgáról van szó, csupán a gondolati tartalma vár még megfejtésre; magam részéről semmi akadályát nem látom, hogy a tamgát feltételesen életfának tekintsük.

13. kép. 1623. sír; kisszíjvég (a szerző rajza)
Fig. 13. Grave 1623, belt fitting (drawing of the author)

4. RRM ltsz. Z96.2.10. (13. kép)²⁷

Az 1623. sírból szintén egy jellegzetes karcokkal teli felületű szíjvég került elő, 4,05 cm × 1,1 cm × 0,1–0,15 cm dístelen bronzlemez hátlapjára egy féllemez szegecselve. Ezt a tárgyat megvizsgálva azonban úgy találtam, ezek a karcok valószínűleg használatból eredő sérülések, semmiképpen nem adnak sem összefüggő képi ábrázolást, sem bármiféle írást vagy jelentéssel ellátható jelölést.

12. kép. 1121. sír; kisszíjvég, a tamga (?) (a szerző rajza)
Fig. 12. Grave 1121, belt fitting, the tamga (?) (drawing of the author)

IRODALOM

- ALTHEIM 1948: Altheim, F.: *Hunnische Runen*. Hallische Monographien 1. Halle 1948.
- BÁLINT 2004: Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs*. – *Régészeti tanulmányok*. Budapest 2004.
- BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zamárdi-Rétiföldek 1*. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.
- BÁRDOS–GARAM 2014: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zamárdi-Rétiföldek 2*. Monumenta Avarorum Archaeologica 10. Budapest 2014.
- Cs. Sós 1958: Cs. Sós Á.: *A keceli avarkori temető*. (*Die awarenzeitlichen Gräberfelder in Kecel*). Régészeti Füzetek 2/3. Budapest 1958.
- FERENCZI 1989: Ferenczi, G.: Runaic Signs from Magyarózd. *Specimina Nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve 5* (1989) 145–148.

²⁷ Közölve: BÁRDOS–GARAM 2014, 30, Taf. 177. 1623/4, 3. 92, Abb. 51.

- GARAM 1976: Garam É.: Adatok a középvavarkor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. (Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittlerawarenzeit). *Folia Archaeologica* 27 (1976) 129–148.
- GARAM 2018: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zamárdi-Rétiföldek* 3. Monumenta Archaeologica Hungariae 12. Budapest 2018.
- GÖBL–RÓNA-TAS 1995: Göbl, R. – Róna-Tas, A.: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 240. Wien 1995.
- HAMPEL 1884: Hampel J.: A nagyszentmiklósi kincs. *Archaeologiai Értesítő* 4 (1884) 1–166.
- HARMATTA 1984: Harmatta J.: Avar rovásírásos edényfeliratok. *Antik Tanulmányok* 31 (1984) 272–284.
- HARMATTA 1984a: Harmatta J.: A környei avar kori rovásírásos felirat. *Antik Tanulmányok* 31 (1984) 100–133.
- HARMATTA 1986: Harmatta J.: Újabb avar rovásírásos tárgyfeliratok. *Antik Tanulmányok* 32 (1985/86) 57–72.
- HARMATTA 1990: Harmatta J.: A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány* 3 (1990) 243–261. HARMATTA 1995: Harmatta, J.: Sogdian inscriptions on Avar objects. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48 (1995) 61–65.
- HARMATTA 1996: Harmatta J.: A zamárdi avar nagyszíjvég rovásírásos és szogd feliratai. *Somogyi Múzeumi Közlemények* 12 (1996) 107–112.
- HARMATTA 2003: Harmatta J.: Kümüş tudun avar fejedelem sírfelirata a Margit-szigeten. *Archeologiai Értesítő* 129 (2003) 179–194. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.129.2004.1-2.7>
- LÁSZLÓ 1955: László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Archaeologia Hungarica 35. Budapest 1955.
- MANDICS 2010: Mandics Gy.: *Róvott múltunk* 1–3. Arad 2010.
- SZALONTAI–KÁROLY 2013: Szalontai, Cs. – Károly, L.: Runiform fragments of the late Avar period from Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2013) 365–396. <https://doi.org/10.1556/AOrient.66.2013.4.1>
- TOČIK 1962: Točik, A.: Keramika so značkami na dne zo slovansko-avarských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku. *Památky Archeologické* 53 (1962) 347–380.
- TOČIK 1983: Točik, A.: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Dvoroch nad Žitavou / Temető Udvardon a 7.–8. századból. *Castrum Novum* 2 (1983) 42–127.
- VÉKONY 1987: Vékony G.: *Késő-népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Szombathely 1987.

INSCRIPTIONS AND INSCRIPTION-LIKE MARKS FROM THE AVAR CEMETERY OF ZAMÁRDI

BENCE FEHÉR

Several objects with scratched surface were found in the Avar cemetery of Zamárdi, which may potentially contain inscriptions. Only one of them was analysed by János Harmatta, but his solutions are problematic. I had an occasion to investigate some of these objects in 2019. The strap end which Harmatta tried to interpret (grave 1280) is doubtless inscribed, but there are three different phenomena on the surface: a word in Greek letters, probably only pseudo-Greek language (πιπι (?) ωφ), two pentagrams and a composite sign (tamga?) which is accompanied with the figure of an attacking horned game. Another strap end (grave 1344) shows three marks too: a little circle, a larger figure which is much resembling the tamgas on the No. 2 vessel of the Nagyszentmiklós treasure, and a series of writing-like signs, but they were made in different times: two > marks overlap the others. Maybe they show the change of proprietors, and we may take them for monograms. Another strap end (grave 1121) shows only a figure of a „tree of life”, which could be used as a tamga too. And there is a strap end (grave 1623) which contains only unintentional scratches.